

науковцями інших міст, так і скарбами книго- й архі-восховищ поза межами Києва. При фінансовій підтримці керівництва університету були здійснені екскурсії з науковими цілями до Петербурга, Вільно, Полтави, Катеринослава, Житомира, Москви. Члени семінару, працюючи в бібліотеках та архівах, встигали виконувати досить обширні плани. Зокрема, варте згадки описання майже третини рукописів Волинського Древнєхранилища, повний опис рукописів і стародруків Полтавського губернського музею. Такі поїздки давали можливість залучати до наукового обігу часом зовсім невідомі матеріали, згадки про які не з'являлися навіть у працях відомих учених.

Крім того, під час поїздок до Москви та Петербурга члени семінару виступали в наукових товариствах з доповідями. Так, під час першої поїздки до Петербурга 1910 р. в Імператорському товаристві любителів давньої писемності 6 березня зробили доповіді: проф. В. Перетц - про малоросійські шкільні діалоги XVII ст.; І. Огієнко - про видання «Неба Новаго» І. Галятовського; О. Грузинський - про Литківське малоросійське Євангеліє XVI ст.; В. Адріанова - про ціни на книги в Росії XV-XVIII ст.; С. Щеглова - про «Пчелу» в рукописах київських бібліотек; Н. Гудзій - «О прениях живота і смерти в українских списках». 25 лютого 1911 року, на засіданні того самого товариства виступили С. Маслов, С. Бугославський, С. Щеглова, О. Грузинський, І. Огієнко, В. Перетц. Цього разу І. Огієнко доповідав про джерела «Неба Новаго». Його доповідь про «Руно Орошенное» св. Дмитрія Ростовського було заслухано також 9 лютого 1912 р. на засіданні Слов'янської комісії Імператорського московського археологічного товариства. Вісім членів семінару, серед них і Огієнко, здобули честь стати членами-кореспондентами Товариства любителів давньої писемності. Отже, можна впевнено констатувати, що Іван Огієнко був одним з найактивніших учасників «Семінару російської філології» протягом київського періоду його існування².

Завдяки рекомендації В. Перетца, Огієнко став також одним з авторів «Записок Українського наукового товариства у Києві» (УНТК), редагованих М. Грушевсь-

ким. Огієнкові доручалися й редагування та коректура деяких публікацій «Записок». За два останні студентські роки (1908-1909) він видрукував у першій, четвертій та шостій книгах ЗУНТК свої розвідки «Історія української граматичної термінології», «Історичний словник української граматичної термінології», «Двійне число в українській мові».

У цілому як член семінару він опублікував 15 своїх праць у «Записках НТШ» (1907, т. 79-80), «ЗУНТК» (1908, кн. 1, 4; 1909, кн. 6), «Русском филологическом вестнике» (1910, кн. 2; 1911, кн. 3-4); «Киевских университетских известиях»; часописі «Искусство, живопись, графика» (1911, кн. 9), «Филологических записках» (1911, кн. 1; 1912, кн. 1). Окремими книгами в Києві вийшли «Словарь неправильных, трудных и сомнительных слов, синонимов и выражений в русской речи» (1910, 180 с.); «Словарь ударений в русском языке и правила русского ударения» (1911, 176 с.); «Об ударении в географических именах» (1912, 64 с.); «Иностранные слова в русском языке» (1912, 192 с.).

Досвід і навички, набуті в семінарі В. Перетца та під час праці в ЗУНТК, стали міцним підґрунтям у подальшій науковій і видавничій діяльності Огієнка. Його наукову спадщину складають майже дві тисячі наукових праць різного жанру. Сьогодні в Україні і далеко за її межами Іван Огієнко (митрополит Іларіон) відомий як досвідчений учений - філолог, філософ, богослов, історик, перекладач Біблії, громадський діяч, редактор і видавець часописів «Рідна мова» (1933-1939) та «Наша культура» (1935-1937), «Слово істини» (1947 - 1951), «Віра й культура» (з 1953 р.). У січні 1997 р. українська наукова громадськість відзначила 115-ті роковини від дня народження українського вченого, формування якого відбувалося на початку століття у «Семінарі російської філології» В. Перетца.

² Йдеться лише про київський період існування «Семінару російської філології», бо з обранням 1914 року В. Перетца дійсним членом Російської Академії наук він переїхав до Петербурга, де створив аналогічний семінар.

Наталія Солонська

До історії української періодичної преси*

На висвітлення в «Бібліологічних вістях» історії української преси мала вплив і політика самої радянської держави щодо преси, особливо національної. З цього погляду становить інтерес обстеження періодичної преси, здійснене 11 листопада 1929 р. Центральним статистичним управлінням (Москва). Воно мало на меті виявити, «наскільки широко розгорнула свою діяльність наша преса в галузі запровадження в гуцу робітничого і селянського читача, наскільки вона зуміла охопити широкі маси трудящих своїм впливом на їхній культурний рівень, якою мірою вона

розгорнула масову політико-виховну роботу в зв'язку з черговими гаслами партії з питань самокритики, організації мас навколо питань соціалістичного змагання і т. п.» (ф. 47, од. зб. 225, арк. 2).

До тих органів преси, які з політичних міркувань не охоплені в публікаціях «Бібліологічних вістей», оскільки згадка про них була заборонена владою, належать: «Вісник генерального секретаріату Української Народної Республіки», «Вісник українського військового комітету», «Вісник Української Народної Республіки», «Вісник здоров'я і опікування», «Вісник міністерства усповідань», «Вісник державних законів», газети та журнали українського інформаційного бюро армії

* Продовження. Початок див. в №2, 1997.
© Солонська Наталія Гаврилівна. Київ, 1997

УНР, «Нова думка» (редактор Ю.Липа, видання ради студентів представників українського університету, з 1920 р.), таборова преса українських емігрантів, преса української діаспори, унікальний науковий книгознавчий журнал під редакцією С.Сірополка «Книголюб» (Прага), за тематикою і концептуальним підходом дуже близький до «Бібліологічних вістей», тижневик «Нове слово» (редактор З.Кузеля, 1920), «газета «Українське слово» (редактори Д.Дорошенко, З.Кузеля, 1921 - 1922), тижневик «Боротьба» (Відень, 1920), журнали «Воля», «Воля України», «Хліборобська Україна» (редактор В.Липинський, 1920 - 1925), «На переломі» (редактор О.Олесь, 1920), «Нова Україна» (редактори М.Шаповал, В.Винниченко, 1922), «Тризуб» (редактор С.Петлюра, 1925), бібліографічний часопис «Книга» (редактор В.Антонович, 1921), газета «Українська трибуна» (редактор О.Саліковський, 1921).

Не зовсім дослідженою залишається досі й журналістська діяльність Куліша, Костомарова, Глібова, Бодяньського, Антоновича, Лазаревського, Лебединцева, Тарнавського, Голубева та інших, які заслуговують на окремі наукові розвідки, оскільки внесок цих особистостей у розвиток української періодичної преси є невід'ємною і важливою частиною культури нації, нашої історії. Ці особи безпосередньо творили її, маючи сильний вплив на розвиток політичних подій і соціальних змін. Більше того, залишили нам найцінніше - документальне свідчення минулої епохи. На жаль, крім вузького кола фахівців, імена чи не головних творців історії преси майже невідомі.

Тим вагоміші матеріали, що друкувалися в «Бібліологічних вістях» з питань української преси, тим цінніша ця спроба, нехай і нерішуча, і розглядати її треба в світовому контексті. Хоча, звичайно, редакція, з огляду на політику радянського уряду, не мала можливості розповідати про видавців, друкарів, журналістів, які дотримувалися соборності України.

Наша історія як наука, зокрема книгознавство, дуже збіднюється через те, що майже не висвітлене активне співробітництво в пресі таких видатних особистостей, як Лучицький, Багалій, Житецький, Сумцов, Петров, Науменко, Драгоманов, Вовк, Єфименко, Нейман, Манжура, Біляшівський, Кримський та ін.

Л.Биковський у праці «Історія української преси» (рукопис, датований 1919 р., зберігається в Архіві НБУВ. Підготовлений автором цієї статті до друку), на відміну від В.Ігнатієнка та С.Наріжного, подає такий територіальний поділ історії української преси: в колишній Україні, в Галичині, в Америці та в колоніях. І пропонує періоди: від початку (тобто з 1810) до 1905 р., з 24 листопада 1905 р. до березня 1917 р. І далі - після нього.

Особливе місце Л.Биковський, як і С.Наріжний, відводить харківській журналістиці російською мовою. Але наголошує на потребі «писати по-нашому», до чого прагнули прогресивні українські громадські діячі, зокрема й Тарас Шевченко, один з прихильників створення журналу при Кирило-Мефодіївському братстві. Автор спиняється і на петербурзьких «Основах». Акцентує увагу на діяльності О.Бодяньського, який у московських «Чтеннях» уміщував чимало українського матеріалу.

Ця тема в «Бібліологічних вістях» не порушувалась, а можливо, не встигла порушитися.

Значну увагу Л.Биковський приділяє «Киевской старине», підкреслюючи, що «часопис став справжнім органом українознавства: української історії й письменництва в межах російської України». Цей матеріал міг би бути доповненням до ґрунтовної статті В.Даниліва «Киевская старина» («Бібл. вісті», 1925, №1/2), в якій автор детально розглядає історію створення та розвитку діяльності видання, питання меценатства. Клопотання про відкриття журналу підтримував Г.Галаган. Пізніше - чернігівський поміщик А.С.Лашкевич. В.Науменко порушив клопотання про передачу йому журналу і в 1902 р. був затверджений видавцем «Киевской старины». Москвофільського спрямування газета «Киевлянин» (1884, №3, 4/1), зауважує: «Редакції належало б, принаймні, вживати загальноросійський правопис, а не неоконкретну кулішівку, так само, як не заважало б дотримуватися загальної, а не жаргонної термінології наших «українців»... Взагалі, особи, які керують редакцією, «зобов'язані співвідноситися із загальноросійськими, а не гуртковими цілями»...

Ці рядки без усяких офіційних указів красномовно відбивають політику «хазяїв» на чужій землі. Це - ціна «щирого» ставлення до українців. Завзятий цензор, спеціально для цього виділений, став виключати з текстів м'який «и» замість «і», або навпаки. Така самодіяльність паплюжила українську мову. А за радянських часів послужила підґрунтям для орієнтації на злиття російської та української мов, що знову було не на користь останній.

Лебединцев слушно підкреслював, що не можна діяти всупереч писемним пам'яткам кількох століть. Утім, до його слів ніхто з офіційних осіб не прислухався.

В.Данилів предметно й послідовно, ґрунтуючись на архівних матеріалах, відновлює картину боротьби за українську мову, за національну пресу літературною рідною мовою.

Одного з російських цензорів налякала стаття про українського письменника П.Кореницького. Сатиричний присуд цензора переходить межі пристойності, хоча турбує цензора не сам письменник, а те, що матеріал, на його думку, це нагадування про рух українців до самостійності в 40-х роках та про бідність української писемності (!?)

Статтю цю друкувати в «Киевской старине» було заборонено Головним управлінням у справах друку.

Делікатно, оперуючи тільки фактами, описує Данилів, як відстоювалася повноцінність друкування листів Квітки-Основ'яненка до видавця А.А.Краєвського, з котрих було викреслено надзвичайно важливі моменти, які й у сьогоденній складній ситуації з виданням книг і періодики українською мовою звучать актуально, злободенно.

Данилів наводить ці пропуски. (Ми подаємо їх у перекладі українською мовою, бо Квітка-Основ'яненко писав листи російською): «Важко переконати десятки мільйонів людей, які розмовляють своєю мовою, які пишуть своєю мовою, які читають із насолодою, важко людей, які не знають тієї мови, переконати їх же, що вони не мають її <...> Мова, що має свою граматику, свої правила, свої звороти в мові незрівнянні, що не пояснюються іншою; а його поезія?... Нехай спробують передати всю силу, всю велич, тендітність іншою? - Ото ж то. Той, хто не розумів німецької, прийшов у люте-

ранську церкву, і коли всі плакали під час проповіді, він сказав: «Чудні мені ці німці? Перед ними щось говорять якоюсь незрозумілою мовою, а вони ревно плачуть...» А скільки слів москалі взяли й продовжують брати з нашої мови у свою, цілі фрази введені прямо від нас! Чимало б тому, хто знається на цій справі, можна було б сказати, але спинимось на тому, що справедливе діло й без захисту візьме своє».

На жаль, надії Квітки-Основ'яненка були марні. Справа була набагато складнішою, боротьба за «справедливе діло» коштувала багатьом його прихильникам не тільки службового становища, а й життя. Часопис з такою програмою не відповідав імперській політиці. Одне зі свідчень цього - перелік недозволених для друкування матеріалів: устав Кирило-Мефодіївського братства, «Первые четыре года ссылки Шевченко» М.Стороженка (вимагалось скоротити), «Два учителя» Ф.Кудринського, «Лирник Василий Мороз» Є.Чикаленка, «Про военні поселення і про волю» тощо.

Витримано-інтелігентні, об'єктивні вислови популярного в народі Квітки-Основ'яненка були найкращою агітацією за самобутню українську мову, а, отже, за самостійність України, і не підходили владі. Як пізніше не влаштовували «сухі» матеріали Ігнатієнка, підкріплені невмолимою статистикою. Втім, учений вірив, що українська преса, малоросійська література рухатиметься й житиме, і журнал (йшлося про «Бібліологічні вісті») «не стерти з лица землі».

«Бібліологічні вісті» з першого ж числа повели політику очищення рідної мови від неорганічних, штучних привнесень російської, хоча журналу закидали (зокрема М.Годкевич) нечистоту української мови, було поставлено за мету вироблення національної книго- та бібліотекознавчої термінології.

І.Борщак у статті «Українська «Periodika» в паризьких бібліотеках» (Лист з Парижа, 1929, №4(21), с. 26-29) пропагує каталог-реєстр славістики-періодики в паризьких книгозбірнях, куди внесено й різні збірки. Дослідник послуговувався інвентарями 25-ти бібліотек, де чимало помилок, які перейшли й у видання.

Борщак за каталогом подає головний реєстр української періодики, список літератури, що збереглася в паризьких книгозбірнях, сподіваючися, що працівники книги (тодішня термінологія) відгукнуться на його публікацію і надсилатимуть українську книжкову продукцію до Паризького інституту книгознавства.

В.Ігнатієнко (Miscellanea) у статті «Листування в справі української преси в 1915-1916 рр.» подає цінний історичний матеріал, наголошуючи, що українські видання «Згода», «Українська хата», «Дзвін», «Записки українського наукового товариства в Києві» (1914), «Сяйво» і «Україна» (1915), щоб не виходити «общепринятым русским правописанием», припинили своє існування, бо видавці не бажали принижувати ні себе, ні націю, до якої належали. Ця ситуація відбиває громадянську позицію В.Ігнатієнка - вченого, який відстоював самостійне існування української періодичної і, зокрема, наукової преси.

У матеріалі «Одеська періодична преса років революції та громадянської війни 1917-1921» («Рецензії») В.Ігнатієнко рецензує праці Одеської центральної наукової бібліотеки (т.ІІІ). Він аналізує розвідку проф. С.Л.Рубінштейна (Одеса, 1929 р.), яка супроводжується

поясненням про систему та принципи укладання й опису преси (газети й журнали), про покажчики, видавців, видавництва, редакторів, друкарні. У рецензованій праці є ряд неточностей, на які вказує Ігнатієнко. Не названо, приміром: Калинович І. Українська преса й видавництва за 1923 рік. - Львів; Київ, 1924; Ігнатієнко В. Українська преса за 1922 рік // Бібл. вісті. - 1923. - Кн. 1. - С.5-12; кн. 2. - С.19-26.

Ігнатієнко помічає й інші помилки, зауважує, що слід розподілити увесь матеріал (списки назв) за напрямками органів, не змішувати мовні ознаки з національними. Зайвий, на його думку, розподіл на газети й журнали. Пропонує вносити для характеристики такі дані: назва органу; підзаголовок і його зміст (у дужках - дата); місто видання; роки; періодичність; видавці; редактор; друкарні й їх адреси; обсяг передплати; на скільки шпальт текст; кількість сторінок; тираж; скільки номерів вийшло.

Матеріал С.Срединського «Теорія ритму будування книги й газети» (1930, №3 (24) єдиний такого роду, що був надрукований в «Бібліологічних вістях». Ця дискусійна стаття з теорії мистецького будування книги та газети, на жаль, не знайшла продовження в українському книгознавстві, бо, по-перше, журнал припинив існування, по-друге, до порушуваних у ньому тем науковці, зважаючи на репресії, боялися звертатись. Теорія та методологія книгознавства з розгулом сталінщини стала забороненою темою. С.Срединський спирається на фундаментальні основи етики, естетики, загальні закони й теорії мистецтва, закони гармонії природи, навіть віршобудування. Грунтуючи свою теорію на багатоманітних явищах ритму, автор розглядає його різні аспекти, і особливо ретельно - психо-фізіологічний, а підвалини своєї концепції будує на глибокому екскурсі в історію.

Ритм - одна зі складових культури друкованої продукції - безпосередньо впливає на процес читання. Технікою ритму, вважає С.Срединський, обов'язково має володіти друкар, навіть переписувачі й перші набірники не хибували ритмізацією побудови сторінки.

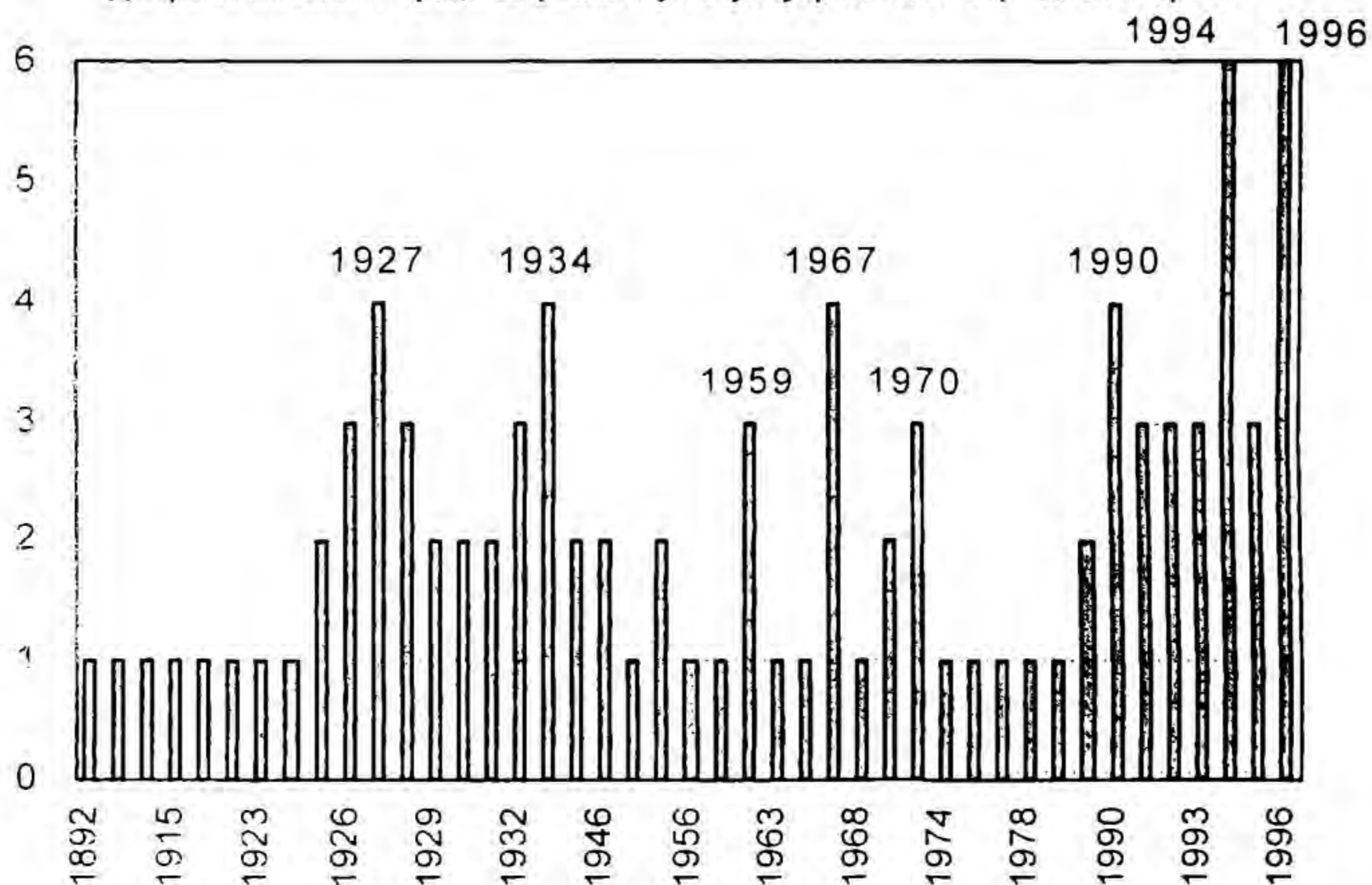
На принципі золотого перерізу (С.Срединський пише - перекрою) побудовані найкращі зразки книжкової продукції XV та XVI ст.

«Явище симетрії, так само, як і ритму, має біологічне значення, і саме сприймання цього явища буде підсвідоме», вважає автор. Він проводить цікаві паралелі з природою та її явищами. Симетрія, яка в книжковому, поліграфічному, верстальному мистецтві відіграє надзвичайну роль, на жаль, у сучасному виробництві порушується дуже часто, бо більшість сьогоднішніх верстальників, працюючи на комп'ютерах, часто не мають базової художньої освіти, не розуміються на основах дизайну.

Пропорційність, ритм, гармонія, що є ознаками краси, вишуканості, довершеності, вельми рідкісні в сучасній поліграфічній продукції, хоча художники-поліграфісти й знайомляться, скажімо, із законами пропорції, золотим перерізом зі спеціальних курсів у вузах. Стаття С.Срединського, яка, власне, могла слугувати навчальною, недоступна для фахівців, оскільки «Бібліологічні вісті» є раритетним журналом.

Нинішні технічні досягнення не завжди підкріплені базою зображувальної культури і тисячолітньої при-

Діаграма кількості праць за роками у галузі української періодичної преси

родної гармонії. Чому доволі часто «мерехтять» в очах сучасні шрифти, пропущені через комп'ютер? Особливо не «рідний» для імпортованих машин слов'янський шрифт? Тому що, насамперед, порушені пропорції між товщими та тоншими штрихами літер.

Отже, стаття С.Срединського і сьогодні не втратила актуальності: не стільки для теоретиків книги, скільки для практиків, позаяк нині не витримуються навіть найзагальніші канони. Приміром, текст у книжці треба розмішувати так, щоб спинкові її бокові береги відносились як 3:5, горішні і нижні – 5:8, а всі літери своєю конструкцією відповідали б золотому перерізу. Цьому принципу має підпорядковуватися і розміщення малюнків, орнаментів, ініціалів та інших оздоблень видання.

У №4(25) за 1930 р. (с.103-106) В.Ігнатієнко розповідає про «Друге число «Згоди» («Miscellanea»). Перший номер цього ілюстрованого тижневика, підкреслює автор, мав 16 стор. 32x23 см. Друге число з причини «безрозсудного національного засліплення» було заборонено в гранках.

Автор подає зміст втраченого часопису і підкреслює, що тодішні «керівні кола сприйняли формулу Валуєва, який твердив, що українців нема, не було і бути не може».

За іронією долі, це написано в останньому матеріалі Ігнатієнка в «Бібліологічних вістях», в останньому номері часопису. З 1931 р. єдиний в СРСР книгознавчий журнал припинив своє існування.

26-27 травня 1997 р. відбудеться науково-практична конференція «Бібліотечне краєзнавство у відновленні історичної пам'яті народу України», яку проводить державна історична бібліотека України та Інститут підвищення кваліфікації працівників культури Міністерства культури і мистецтв України.

До участі в запрошуються практики краєзнавчої роботи з бібліотек, викладачі, аспіранти вузів культури, а також науковці, які працюють у галузі історичного краєзнавства, в установах НАН України, державних і приватних навчальних закладах та аматори, члени Всеукраїнської спілки краєзнавців.

Для обговорення на конференції пропонуються проблемні питання:

1. Значення бібліотечного краєзнавства у піднесенні національної самосвідомості, вихованні поваги до історії та культури України.
2. Краєзнавчі фонди - документальна база бібліотечного краєзнавства (склад, структура краєзнавчих фондів у бібліотеках різних типів).
3. Бібліотечно-бібліографічне обслуговування з питань краєзнавства
4. Інтеграція краєзнавчих інформаційних ресурсів. Перспективи створення краєзнавчої автоматизованої інформаційної служби в Україні.
5. Організаційно-методичні проблеми бібліотечного краєзнавства.
6. Бібліотеки і розвиток історичного краєзнавства в Україні.
7. Проблеми підготовки фахівців з бібліотечного краєзнавства.

Конференція відбудеться у приміщенні Державної історичної бібліотеки України за адресою: м.Київ, вул. Січневого повстання, 21, корп.24 (на території Києво-Печерського історико-культурного заповідника).